

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Fout na de oorlog: Fascistische en racistische organisaties in Nederland J1950-1990

Fennema, M.

Citation

Fennema, M. (1993). Boekbespreking van: Fout na de oorlog: Fascistische en racistische organisaties in Nederland J1950-1990. *Acta Politica*, 28: 1993(2), 220-224. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450121>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450121>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

oc-iational model or to the classical Anglo-Saxon majoritarian democratic model, which has already proved not to work in Africa's post-independence experiment with pluralism. The application of existing comparative democratic models may prove to be of fundamental value in the actual struggle for democracy in the African continent. It may widen the range of institutional options beyond simply introducing multi-party competition, while it in turn may serve to enrich our conceptual and theoretical knowledge. Although this book has not yet filled that unfortunate gap, it offers many building blocks for any future efforts to do so.

O. van Cranenburgh

Jaap van Donselaar, **Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990**. Bert Bakker, 1991

Er zijn maar weinig sociale wetenschappers die een aktueel thema zo leesbaar behandelen als Jaap van Donselaar in zijn dissertatie over fascistische en racistische organisaties in Nederland tussen 1950 en 1990. Van Donselaar geeft in zijn boek een schets van de opkomst en ondergang van tientallen clubs, coteriën en kleine partijtjes die de last van een 'besmet verleden' met zich dragen en daarom politiek en maatschappelijk geen poot aan de grond krijgen. Hun Nazi sympathieën 'bederven' hun politieke identiteit. De organisatie ging stinken en niemand wilde er mee te maken hebben. Van Donselaar laat zien hoe belangrijk het strenge vervolgingsbeleid was voor het klein houden van fascistische en racistische organisaties. Hij beschrijft hoe dergelijke organisaties in een dilemma komen te verkeren. Om zich niet aan justitiële vervolging bloot te stellen en hun invloed en aanhang te vergroten moeten zij hun identiteit verborgen houden, maar daarmee stellen zij zich bloot aan twee andere gevaren. Journalisten kunnen hun 'ware' identiteit onthullen en daarmee de pas verkregen, salonfähige identiteit opnieuw bederven. Anderzijds krijgt de succesvolle 'foute' mantelorganisatie onvermijdelijk te maken met een interne oppositie die zich verzet tegen het verbergen van de eigen identiteit en van de leiding een radikalere en minder 'opportunistische' koers eist. Ook dat leidt onvermijdelijk tot het opnieuw in diskrediet raken van de organisatie. Deze stelling verschaft de schrijver een theoretisch kader waarbinnen de beschrijving van de verschillende politieke initiatieven van 'foute' personen en organisaties een overtuigende logica krijgt.

Die logica is echter vooral een historische logica. Zolang de Nederlandse organisaties die Van Donselaar beschrijft inderdaad via ideologische en personele banden direct met de Duitse bezetting verbonden zijn, lijkt de theorie van de 'bedorven identiteit' voldoende verklaring te bieden voor het gebrek aan succes van de 'foute' organisaties. De meest extreme vorm van zo'n directe verbinding was de 'Stichting Oud Politieke Delinquenten'. Maar dat een beweging van berechte en nog niet berechte collaborateurs niet overal een bedorven identiteit had, bewijst het Vlaamse voorbeeld. Daar werden collaborateurs en oorlogsmisdadigers na de oorlog streng vervolgd en het aantal terechtstellingen was zelfs aanzienlijk groter dan

in Nederland. Maar de fascistten slaagden er gedeeltelijk in hun identiteit tegen bederf te beschermen door de collaborateurs voor te stellen als martelaren voor de Vlaamse zaak. Als gevolg van de onderdrukking van de Vlaamse bevolkingsgroep in het vooroorlogse- en naoorlogse België door de Franstalige elite, wisten zij met een zeker succes de pro-Duitse houding als een Vlaams belang te definiëren. In tegenstelling tot Nederland was er in België dus geen nationale consensus over het onderscheid tussen 'goed' en 'fout' in de oorlog. Een beweging die zich inzette voor amnestie voor oorlogsmisdadigers had daarom in België wel succes, maar in Nederland absoluut niet. De Nederlandse fascistten moesten hun toevlucht nemen tot het voeren van een tweesporenstrategie: zij probeerden organisaties op te zetten die qua werkwijze en doelstellingen acceptabel waren om daarachter de bedorven identiteit te verhullen. Met het bovengenoemde resultaat: zodra de organisatie met zijn 'front-stage' optreden enig succes boekte ontstonden er 'achter de schermen' conflicten over de te volgen koers. Deze conflicten werden dan in de pers weer breed uitgemeten met als onvermijdelijk gevolg dat de zaak opnieuw geheel bedorven was.

Deze anti-fascistische media-strategie, waarin destijds vooral *Vrij Nederland* zeer bedreven was, had dus succes onder twee voorwaarden. In de eerste plaats diende er de genoemde nationale consensus te zijn over 'goed' en 'fout' in de oorlog, een consensus waarvan Dr Lou de Jong de verpersoonlijking was en die pas in de jaren tachtig ter discussie gesteld werd. De inaugurale rede van J.C.H. Blom, in 1983, vormde het begin van een publieke discussie over de historische en morele houdbaarheid van de tegenstelling tussen 'goed' en 'fout' in de oorlog. Het vervangen van het begrip collaboratie door het begrip accommodatie was een uiting van de afbrokkelende consensus inzake 'goed' en 'fout'.

Een tweede voorwaarde was dat de fascistische of racistische beweging inderdaad met de Tweede Wereldoorlog geassocieerd kon worden. De aanwezigheid van oud-NSB-ers en andere collaborateurs in de leiding van de betreffende organisaties was daarom een zeer bederfelijke element. Daarnaast waren de ideologische verbanden van groot belang. Voor wat betreft het fascisme is dat minder problematisch: een organisatie die zich openlijk associeerde met Franco-Spanje was snel bedorven. Iemand die zich in Nederland opwierp als een verdediger van zelfs maar één enkel aspect van het Derde Rijk had het politiek geheel verkorven.

Maar bij het racisme lag dat anders. Alleen als het racisme de vorm aanneemt van arische rassenwaan, eugenetica of anti-semitisme ligt een associatie met de Tweede Wereldoorlog voor de hand. Maar koloniaal racisme en vreemdelingenhaat hebben geen directe verbinding met het nationaal-socialisme. Het probleem bij Van Donselaar nu is dat hij nergens een omschrijving van racisme geeft en daarmee zijn de grenzen en mogelijkheden van identiteitsbederf voor racistische partijen niet duidelijk aan te geven. Wanneer is een organisatie nog 'fout' in de betekenis die verwijst naar de Tweede Wereldoorlog? En hoe ontstaat de politieke 'besmetting' van een organisatie? Ik wil dat illustreren aan de hand van zijn behandeling van twee 'grensgevallen'. De eerste is dat van de Boerenpartij, de tweede is dat van de Centrumdemocraten. De Boerenpartij wordt door Van Donselaar beschouwd als een organisatie die gedurende enkele jaren een 'magneetfunctie' vervulde 'in het fas-

cistische mozaïek' (p.133). De Boerenpartij behoort daarmee tot de 'fascistische en racistische organisaties in Nederland'. Twee soorten argumenten brengen hem tot deze conclusie: allereerst het aantal 'foute' leden van de partij, waarvan H. Adams wel de belangrijkste was. Daarbij kwam het feit dat Hendrik Koekoek deze 'besmette' leden lange tijd de hand boven het hoofd hield. Het gedogen van 'foute' leden in de organisatie maakt de organisatie zelf tot een 'foute' organisatie. Daarnaast volgt Van Donselaar Nooij, die in zijn dissertatie de Boerenpartij als een 'extreem-rechtse protestpartij' bestempelt (p.125). Maar maakt dat de Boerenpartij nu fascistisch? Van Donselaar weet het niet. Dat komt mijns inziens omdat hij te weinig uitgaat van een duidelijke en inhoudelijke definitie van dat begrip. Weliswaar heeft hij op pagina 20 een aantal kenmerken gegeven (overgenomen van Hagendoorn), maar deze bieden weinig houvast. Fascisme zou gekenmerkt worden door:

racisme (waarvan de devaluatie en repressie van de vrouw een aspect is), extreem nationalisme, anti-kommunisme en soms anti-kapitalisme, en is anti-parlementair en anti-democratisch gericht. Zij berust op de expliciete vaststelling van de ongelijkheid tussen mensen en groepen (rassen). Fascistische partijen en organisaties houden hun leden op een konstant hoog niveau van mobilisatie, vereisen een grote inzet waarbij het individu wegvalt achter de groep en kweken een militaristische instelling, waarbij het gebruik van persoonlijk en kollektief geweld wordt gestimuleerd. De fascistische staat die men voorstaat, is korporatistisch geordend en bereid om met geweld op te komen voor zijn territoriale aanspraken.

Het probleem is nu dat volgens deze aanduiding de Boerenpartij wel het tegendeel is van een fascistische organisatie. Zij was immers geboren uit het verzet tegen de corporatieve structuur van het Landbouwschap en keerde zich juist tegen te grote staatsinvloed. Geen wonder dat de overtuigde fascist en juist op dat punt grote kritiek hebben. Van Donselaar citeert een oud-Oostfrontstrijder: 'Ik heb op Koekoek gestemd (...) Koekoek is wel een leuke kerel maar hij is een liberalist tot en met. Hij is nog liberalistischer als de liberalen. En dat is wat ik tegen de heer Koekoek heb.' (p.127) Een soortgelijk probleem doet zich in feite voor bij de beoordeling van de Centruumpartij. Weliswaar kan Van Donselaar aantonen dat in die partij een aantal leden werd gedoodgemaakt gedurende de oorlog 'fout' waren, en ook is die partij openlijk racistisch, maar zijn conclusie dat de Centrumdemocraten en de CP'86 als organisatie 'besmet' zijn lijkt toch vooral te worden aangetoond doordat deze organisaties nog relatief weinig aanhang hebben. Maar wat als één van deze partijtjes plotseling wel succes zou hebben? Is zij dan niet fascistisch meer, is zij dan niet racistisch meer? Of moeten wij concluderen dat zijn theorie van de politieke besmetting niet meer opgaat?

Van Donselaars analyse blijft hier toch vooral beschrijving van een rechts radicale fauna. Daarbij wordt sterk de nadruk gelegd op de continuïteit terwijl de breukvlakken onderbelicht blijven. De opkomst van de Centruumpartij is in zeker opzicht een keerpunt in de geschiedenis van racistische bewegingen na de oorlog. Niet alleen door het relatieve succes van die partij, maar ook omdat het thema van de buitenlanders door de Centruumpartij als speerpunt van haar propaganda werd gemaakt.

De NVU had dat al vóór 1980 gedaan maar bij de NVU was de vreemdelingenhaat nog ingebed in een fascistische ideologie waardoor de politieke marginalisering langs de weg van het bederf kon plaats vinden. Bij de Centruumpartij werd dat moeilijker, omdat zij er tot op zekere hoogte in slaagde zich aan het oordeel van 'goed' of 'fout' te onttrekken. Dat wil niet zeggen dat de racistische boodschap niet buiten de orde van het heersende politieke verloop viel. Maar dat was niet zozeer vanwege haar directe associaties met de oorlog. De opvatting dat racisme niet kán kwam veeleer voort uit een schuldgevoel over het koloniale verleden en een gelijkheidsdenken dat kenmerkend is voor de democratische politieke cultuur van het naoorlogse Nederland. De strijd tegen racisme was afhankelijk van de acceptatie van de gevestigde politieke cultuur en de verzuilde elites die die politieke cultuur in stand hielden. Die politieke elites kregen steeds vaker te maken met de gevolgen van legale en illegale immigratie, maar de discussie daarover werd gedepolitiseerd 'om de racisten niet in de kaart te spelen'. Er was dus nauwelijks enig publiek debat over de immigratie van de eerste gastarbeiders in de jaren zestig. De veelgeroemde tolerantie in Nederland was voor een deel van boven af opgelegd en de discussie over het minderhedenbeleid en de immigratiepolitiek balanceerde voortdurend op de rand van de politieke legitimiteit. Maar de aanhang van de verzuilde partijen nam gestaag af. In 1959 hadden zij nog 90 procent van de stemmen op zich verenigd, maar in 1972 was dat nog maar 72 procent. Na de afschaffing van de stemplicht groeide de groep van thuisblijvers al gauw tot 'de grootste partij van Nederland'. De Nederlandse politici maakten zich steeds meer zorgen over de 'geloofwaardigheid van de politiek' en over de conflicten die de aanwezigheid van migranten met zich brachten. De verdediging van de 'kansarme autochtoon' wordt in steeds krachtiger termen ter hand genomen. Op 28 september 1992 schildert Kosto op meeslepende wijze hoe de autochtone bewoner van oude wijken in de knel komt. 'En als hij daaraan uiting geeft door zich negatief uit te laten over zijn buurtgenoten door scheldend te verwijzen naar hun huidskleur, hun Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse herkomst, dan is het een fout zo iemand direct een racist te noemen.' (Aad Kosto, *Tijd en Taak*, 17 (1992):7) De Centruumpartij zelf blijft weliswaar een 'besmette' partij maar een deel van haar boodschap wordt langzaam gemeengoed onder respectabele politici. In 1980 zegt de oprichter van de Centruumpartij, Henry Brookman, tegen Van Donselaar:

De Nederlandse cultuur dat vind ik iets moois, zonder dat ik overigens mijn ogen sluit voor de slechte kanten ervan. Maar die cultuur, die moet voortgezet worden. Door het aldoor binnenvallen van buitenlanders krijg je een 'desintegratie' van de maatschappij, van de cultuur. Dat leidt tot ontbindingsverschijnselen die een bedreiging vormen voor het Nederlandse cultuurpatroon. De confrontatie tussen verschillende culturen leidt tot wrijvingen. Je zou het kunnen vergelijken met als je studenten kamers zou geven in een bejaardentehuis. (p.175)

Twaalf jaar later zegt staatssecretaris Kosto in zijn *Tijd en Taak*-lezing:

Mijn keuze is een terughoudend toelatingsbeleid, gecombineerd met een actieve integratie. Het alternatief van onbeheerste instroom van vreemdelingen

leidt tot ontwrichting en desintegratie van de Nederlandse samenleving. Ik vrees dat de bewijzen daarvan op dit moment in Duitsland kunnen worden gevonden. (*Tijd & Taak* 17, 1992)

Er zijn zeker verschillen aan te wijzen tussen de tekst van Brookman en die van Kostó, maar de gelijkenis in de argumentatie is treffender dan de verschillen. Geen wonder dat Janmaat anno 1992 kan beweren dat de Centrumpartij zijn tijd vóór vooruit was.

Het merkwaardige van de Centrumstroming, zoals Janmaat zijn partij tegenwoordig graag noemt, is misschien wel hierin gelegen dat haar opvattingen steeds meer gemeengoed worden zonder dat de partij haar bedorven identiteit verliest. Niet alleen de standpunten over de gevolgen van de toestroom van buitenlanders, ook de politieke theorie van de Centrumdemocraten wordt in steeds bredere kring gedeeld. Wie de opvattingen van Janmaat over het functioneren van de democratie in Nederland ("Wij vinden Nederland in feite een democratische dictatuur") en over de zelfzucht van 'de politieke klasse' vergelijkt met de geruchtmakende artikelen van Oerlemans (in *NRC-Handelsblad* 14/2/1990 en 3/10/1992) kan niet anders dan grote overeenkomsten zien. Toch blijft men Hans Janmaat met de nek aankijken, terwijl de identiteit van Oerlemans door zijn aanvallen op het functioneren van de democratie in Nederland absoluut niet bedorven raakt. Onder die omstandigheden is het de vraag hoe lang het politieke isolement van de Centrumdemocraten nog zal duren en welke invloed een substantiële electorale groei van de Centrumpartijen zal hebben op de houding van de politieke en maatschappelijke elites in Nederland. Op die vragen geeft het proefschrift van van Donselaar ons helaas geen antwoord. Maar als inventarisatie van de fascistische en racistische groeperingen in Nederland is het zeer geslaagd.

M. Fennema

C.P. Middendorp, **Ideology in Dutch Politics. The Democratic System Reconsidered 1970-1985**, Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1991.

Wie zich zoals Middendorp meer dan twintig jaar lang met hetzelfde onderzoek naar politiek-culturele veranderingen bezig houdt, wordt in de kleine wereld van de sociale wetenschappen in Nederland al snel voor monomaan versleten. Die reactie is wat mij betreft volstrekt misplaatst. Het onderzoek naar ontwikkelingen in de Nederlandse politieke cultuur waar Middendorp verantwoordelijk voor is, heeft geleid tot een tijdreeks met betrekking tot politiek-culturele variabelen die uniek is in de wereld. Doordat het onderzoek ten dele in samenwerking met het Sociaal en Cultureel Planbureau is en wordt uitgevoerd, is de voortzetting van het onderzoek met betrekking tot in elk geval een aantal variabelen vooralsnog verzekerd. De resultaten van de tijdreeks zijn te vinden in het hoofdstuk culturele veranderingen in het tweeverjaarsrapport Sociaal en Cultureel Rapport.

In dit boek is het Middendorp te doen om de rol van ideologie in de Nederlandse

politiek in de periode 1970-1985. Al in zijn proefschrift van 1976 heeft hij zich uitvoerig beziggehouden met de conceptualisering van wat hij toen het progressief-conservatieve domein noemde. Ook in dit boek neemt de precisering van het begrip ideologie, de operationalisatie en de validering daarvan, een belangrijke plaats in. De hoofdstukken 3 tot en met 5, zo'n tachtig bladzijden, zijn daaraan gewijd. Onder een ideologie verstaat hij "A system of general ideas on man and society, centered around one or a few general values, which has manifested itself historically as a doctrine adhered to by some major groups and categories, and which expresses the interests of some important category e.g. a social class" (p. 60). Middendorp beredeneert dat de ideologische tegenstellingen in Nederland kunnen worden gevangen in het begrippenpaar conservatief-progressief. Dit begrippenpaar wordt als ideaal-type beschouwd, en wordt op twee wijzen geoperationaliseerd. De eerste is wat Middendorp de "directe" operationalisatie noemt. Deze speelt zich af op hetzelfde abstractieniveau als het ideaal-type zelf, opdat de gekozen stimuli zo nauwkeurig mogelijk aansluiten bij de formuleringen in het theoretisch model. Dit noemt Middendorp de filosofische ruimte. De positie die mensen in deze ruimte innemen, wordt gemeten door de respondenten zo'n 25 bipolaire items voor te leggen. In tegenstelling tot de theoretische verwachting dat de reacties op deze stimuli tot één dimensie kunnen worden teruggebracht, komen uit een factor-analyse vier onafhankelijke factoren naar voren: algemeen conservatisme, autoritair conservatisme, liberalisme en socialisme. Door de jaren heen blijkt deze structuur redelijk robuust te zijn. De tweede wijze van operationalisatie is indirect omdat deze gebaseerd is op attitudes die afgeleid zijn van de waarden die aan het ideaaltype ten grondslag liggen. Daarbij gaat het om de waarden van vrijheid en gelijkheid. Van deze fundamentele waarden worden niet minder dan 19 attitudeschalen afgeleid die vervolgens via factoranalyse tot twee dimensies worden teruggebracht: een sociaal-economische links-rechts factor en een libertarisme-autoritarisme factor.

Ook al is Middendorp waarschijnlijk de enige die alle schalen nog uit elkaar kan houden, de zorgvuldige stapsgewijze opbouw van zijn meetinstrumenten verdient grote waardering. Iedereen die enigszins vertrouwd is met survey-onderzoek en weet hoe vaak veel te moeilijke vragen gesteld worden, zal overigens niet kunnen nalaten zich af te vragen hoe de allesbehalve gemakkelijke bi-polaire items waarmee de positie van respondenten op de dimensie conservatief-progressief wordt gemeten, ooit tot valide en betrouwbare antwoorden hebben kunnen leiden. Maar zolang niemand het tegendeel bewijst, heeft Middendorp het gelijk aan zijn zijde.

Met een doordachte theoretische afleiding en operationalisatie van de belangrijkste variabelen en een longitudinale data-set die zijn weerga niet kent, was Middendorp beter dan wie ook in staat een prachtig boek over politiek-culturele veranderingen in Nederland te schrijven. Daarom is het erg jammer te moeten constateren dat hij dat niet gedaan heeft. Integendeel, het is een teleurstellend boek geworden. Dat komt voornamelijk omdat Middendorp verstrikt is geraakt in zijn eigen ambities. Illustratief daarvoor is het volgende citaat dat afkomstig is van de eerste pagina van het slothoofdstuk: "A major theme of empirical research was the conceptualization (definition, operationalization and empirical assessment) of the progressive-conservative ideological space in The Netherlands. Before outlining an